

FASISZTA IRÁNYZATOK A MODERN KAPITALIZMUSBAN

Az európai fasizmus második világháborúbeli összeomlásának történelmi eredményei kétértelműek. Emiatt bizonyos fokig elhomályosult a korunk fasizmusának történelmi gyökereiről és általános irányzatairól alkotott lényeglátó felfogás.

A hitleri agresszió katonai összeomlása és az úgynevezett új európai rend, illetve a terrorkapitalizmus erkölcsi és politikai kudarca az európai burzsoá ellenforradalom vereségét jelentette. A húszas évek elejétől a negyvenes évek közepéig tartó ellenforradalom fokozatosan fasizálódott, közben azonban megállapította az októberi forradalom hullámát, eltiporta a magyar és német proletárforradalmat, a spanyol polgárháborút, és visszaszorította Olaszország, Ausztria meg más európai országok szocialista munkásmozgalmát.

Az európai burzsoá ellenforradalom veresége és a fasizmus összeomlása összefüggésben állt a jugoszláv és albán szocialista forradalommal meg más országok forradalmi eseményeivel. Lehetővé tette Kelet-Európa több államának szocialista átalakulását, meg a nyugat-európai munkásmozgalom szociális és politikai megújulását.

A legújabb események elemzése szempontjából különösen fontos, hogy éppen a burzsoá ellenforradalom veresége, a fasizmus összeomlása, a szocializmus, illetve Európa egész munkásmozgalmának megerősödése lehetővé tette, vagy legalább meggyorsította a kolonializmus gyengülését, az európai monopoltőke gyarmatbirodalmának széthullását, és nagy lendületet adott a gyarmati sorban élő népek forradalmi mozgalmának kibontakozásához, amely még ma sem ért véget és amely időközben szocialista tartalommal gazdagodott.

Az európai fasiszta ellenforradalom veresége azonban ellentmondásos nemzetközi viszonyok közepette játszódott le, amelyek a szocializmus, a munkás- és a gyarmatellenes mozgalom megerősödésével párhuzamosan lehetővé tették az európai kapitalizmus restaurációját, az észak-amerikai kapitalizmus gyorsuló ütemű megerősödését és nemzetközi hegemoniáját.

Ez a folyamat másként játszódott le nyugat-európai és más fejlett kapitalista országokban, és másként a gyarmati kizsákmányolás alatt levő országokban.

Az európai fasizmusra mért megsemmisítő csapás nem szüntette meg a monopolkapitalizmus ellenforradalmiságát, nem vette el erejét. A nemzetközi tőke továbbra is megmaradt, és megerősödött a szocializmus, a munkásmozgalom meg a forradalmi mozgalmak elleni harcban. A monopolkapitalizmus háború utáni konszolidálódása nemcsak a hidegháború, az egyes államtömörülések közti katonai és politikai szembeszegülés, valamint a szocializmuson és a felszabadító mozgalmakon belüli ellentmondás következménye, hanem a gazdasági fellendülése is, amely a kapitalisták által kezdeményezett műszaki-tudományos forradalom és az ideiglenesen fékentartott gazdasági válság által vált lehetővé. Ide sorolható a kapitalista országokban lecsillapodott osztályharc hatása is.

Bennünket különösen az érdekel, hogy amikor a monopolkapitalizmus a háború után konszolidálódott, a tőkés antifasizmusára hivatkoztak meg a polgári demokratikus társadalmi rend felújítására és folytonosságára, természetesen csak az anyaországban, hisz demokratikus államrend sohasem volt a tőkés országok gyarmatain.

A háború utáni konszolidálódás lényegesen korlátozott, de eszmei és politikai szempontból meg a kapitalista társadalom fétisizmusa szempontjából antifasiszta és demokratikus formája, illetve a kapitalizmusnak a fejlett országokban bekövetkező restaurációja megerősödött látszateszmeiséggel és a látszólag kapitalizmus utáni ipari társadalom részleges reformjaival, amelyek „szociális államot” szültek. A civilizáció, valamint a modern technológia térhódításának látszatra osztályok feletti társadalmi rendje is ugyanezt igazolta.

E két folyamatot a nemzetközi kapitalista újratermelésnek a második világháborútól a hatvanas évek derekáig tartó ideiglenes megszilárdulása tette lehetővé. Többek között ezzel magyarázható az is, hogy a társadalmi tudat, valamint a demokratikus és kritikai, sőt a marxista gondolkodás előtt is elhomályosult a fasizmus és a monopolkapitalizmus összefonódásáról a proletárforradalmak és a burzsoá ellenforradalmak korában kialakított felfogás.

A világháború utáni nemzedékek egy részének a fasizmus szörnyű történelmi epizód, a barbarizmus és a primitív elnyomás felújításának képtelen kísérlete volt, az antihumánus és atavisztikus ösztönök kirobbanásának, meg a gonosztetteknek, a modern társadalommal összeegyztethetetlen sötét kora. Ez a felfogás, amely tovább bővült a kései polgári liberalizmus és a szociálreformizmus hatására (ide számítható az álradiális szociálfreudizmus és más eszmei áramlatok hatása is), tulajdonképpen meghamisította az összeomlott fasizmusnak mint a kapitalista ellenforradalom formájának történelmi lényegét, sőt elvonta a figyelmet a két háború közti és a háború utáni fasiszta, illetve neokolonialista, szociál-

politikai, gazdasági és eszmei formák, feltételek meg kizsákmányolási eszközök, a kényszer és az erőszak közti hasonlóság felismeréséről.

E korlátozott tudat lehetővé tette egyrészt a kapitalista országokról, másrészt a gyarmaturalomról kialakított hagyományos álláspont és ítélet eszmei szétválasztásának folytatódását a fejlett és fejlődő országokban, ahogy a különbségeket a modern eufemizmus nevezi. Ebben az értelemben tehát a fasizmust a XX. század szörnyetegeként magyarázzák, viszont részben látják, de nem látják be, figyelnek rá, de nem értik meg, hogy a nemzeti, faji, illetve osztálytagozódás két modern formája, a kapitalista rabszolgatartó kizsákmányolás és az erőszak érvényesül még mindig a világ más részein: Algériában 1945-től 1964-ig, Guatemalában 1954-ben, Délkelet-Ázsiában 1945-től 1974-ig, Dél-Afrikában, Palesztinában, Kongóban, Indonéziában, Brazíliában, Bolíviában, Uruguayban, a Dominikai Köztársaságban, Haitin és Chilében.

Amikor Európa népei kiszabadultak a hitleri börtönökből és ünnepelni készültek a nácizmus felett aratott győzelmet, ugyanakkor, amikor már feltétel nélkül megadták magukat az európai fasiszta ellenforradalom utolsó vezérkarai és katonai egységei, világossá vált, hogy az azonos szociális alapon nyugvó ideológia, politikai szervezet, kizsákmányolási mód folytatódni fog a gyarmatellenes forradalmakkal szemben.

Az Algériai Általános Munkaszövetség 1945. május elsején ünnepséget szervezett, amely harcos tüntetéssé alakult át, és a rendőrség beavatkozása folytán véres összetűzéssé fajult. Egy héttel később, 1945. május 8-án a francia—algériai közigazgatás ünnepségsorozatot rendezett a béke és a náci fegyverletétel alkalmából. Az algériaiak nemzeti zászlójukat is magukkal vitték a tüntetésre. A fajgyűlölő kizsákmányolók, a gyarmatosítók és a rendőrök közéjük lóttek, és ezzel kirobbantották a népfelkelést. Az antifasiszta szövetség és a felszabadult európai államok városaiban mindenhol örömittasan üdvözölték a háború és a terror végét, Algériában viszont, ahol a lázadók elfoglalták Setifet, közbelépett a hadsereg. A harc egész Algériában fellángolt, de kegyetlen megtorló intézkedések követték. A francia gyalogság, légihaderő és haditengerészet minden erejét bevette. A hadműveleteket a gyarmatosítók fegyveres bandái támogatták. Ezreket mészároltak le. A gyarmatosítók csak május 12-én lettek a helyzet ura, de nem sokkal később, 19-én és 20-án Oránban és Kabiliában tört ki a felkelés. Ez volt 1871 óta a legnagyobb népfelkelés Algériában, amelyet a gyarmatosítók ötvenezer algériai élete árán fojtottak vérbe. Ezreket és ezreket fogtak perbe, és megszilárdították a parasztság és munkásság kizsákmányolására alapozott gyarmatosító társadalmi rendet, amely a gyarmatosítóknak nyújtott kiváltságokon, a fajgyűlölő ideológián, valamint az állami megtorlás és a terrorista bandák együttélésén nyugodott. Az Algériai Nemzeti Felszabadító Front egyik harcosa mondta ezzel kapcsolatban — jóval később — a következőket: „Az 1954-ben kitört felszabadító háború tulajdonképpen még 1945. május 8-án megkezdődött minden algériai szívében.”

A világ másik végén 1945. szeptember másodikán Ho Si Minh kikiáltotta Hanoiban a függetlenséget. Az eseményre az egész országot felszabadító népfelkelés után került sor a Ba Minh téren, Vietnam fővárosában. Ugyanebben az időpontban, néhány ezer kilométerrel északra Hanoitól, a Missouri hadihajón készítették elő a szövetséges tábornokok Japán felétel nélküli kapitulációját. Mac Arthur amerikai parancsnok a tárgyalások során félrehívta a francia expedíciós hadtest parancsnokát, aki éppen Saigon bevételére készült, és a következőket mondta neki: „Adhatok egy tanácsot. Minél több katonai egységet vessen be, minél többet, amennyi csak rendelkezésére áll!” Három hét múlva, szeptember 3-án a gyarmati gyalogság megkezdte Saigon ostromát, s három hónapon belül megtámadta Vietnam minden fontosabb városát. Az őserdőkhöz, mocsarakhoz és rizsföldekre húzódó Vietnam megkezdte a felszabadító harcot. Így kezdődött a vietnami háború, amelyben — egészen napjainkig — bevetették az imperialista háborús gépezet összes lehetséges formáját, amely magába foglalja a helyi szociális és politikai árulás fasiszta formáit is, akár csak a nacionalista csoportosulást és a terrort.

Az európai fasizmus szoros rokonságban van a gyarmati, később pedig neokolonialista kizsákmányolással és uralommal. A monopolkapitalizmus mindkét ágát csak saját ellentmondásainak és feltételezettségének egységében, valamint a nemzetközi osztályharc figyelembe vételével lehet megmagyarázni. A legújabb fejlődési szakaszban mindkettő egymásba fonódva létezik a kapitalista kizsákmányolás és megtorlás nagy nemzetközi rendszereinek ellenforradalmi stratégiájában.

Tévhitek a monopolkapitalizmus természetéről és fejlődési tendenciáiról

Az 1933. évi náci hatalomátvétel után bekövetkezett katasztrófa, amely a német munkásmozgalmat érte, következménye volt a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek eszmei zűrzavarának is, amely főleg a kapitalizmus akkori szakasza sajátosságainak és fejlődési irányainak megítélésében mutatkozott meg.

A német munkásmozgalmat vezetői lebecsülték a fasizmus objektív lehetőségeit és azoknak a rétegeknek az erejét, amelyeket a fasiszták tömöríthettek. Ugyancsak tévesnek bizonyult a fasizmust megelőző szétszórt, kevésbé hatékony reakciós erők megkülönböztetése a fasizmustól. A munkásosztály politikai és szakszervezeti vezetősége nem készült fel arra, hogy szembeszálljon a fasiszta elnyomással.

Rudolf Hilferding, a németországi szociáldemokrata opportunizmus legfőbb teoretikusa a következőket írta 1924 áprilisában: „A munka társadalmisítása a nagyvállalatban egész ipari ágazatok munkafolyamatának társadalmisítását, és a társadalmisított ipari ágazatok egyesítését

eredményezi. Ez a folyamat megelőzi a nemzetgazdaság tudatos irányítását és szabályozását. Ugyanis kapitalista módon igyekeznek kiküszöbölni a szabadversenyre és a kapitalizmusra jellemző anarchiát. Amikor tehát a kapitalizmus szervezett nemzetgazdasági formájában eléri legmagasabb fejlődési fokát, felmerül a gazdasági demokrácia kérdése. Ily módon a szakszervezetek nem maradnak csak szociálpolitikai szervek, hanem hordozóivá válnak a demokratikus termeléspolitikának.” A szakszervezetek jogot kaptak arra, hogy véleményt nyilvánítsanak a vállalati és gazdasági döntőszervekben, például a birodalom széntanácsában, a szociális biztosítás szerveiben, a munkásbíróságok munkájában és hasonlóknban. Ez a részvétel tulajdonképpen egyfajta részesedés volt, amelyet a német monopolkapitalista burzsoázia azért ajánlott fel a munkásságnak, hogy semlegesítse a német munkástanácsok megdöntése után is megmaradt forradalmi hangulatot. A szociáldemokraták úgy magyarázták ezt, mint első lépést a kapitalizmusból a szocializmusba való fokozatos, forradalom nélküli átalakulás útján.

A szakszervezeti vezetők cáfolni igyekeztek a kapitalizmus eredendő ellentmondásairól és válságairól szóló marxi elméletet. A német szakszervezetek Hamburgban megtartott kongresszusán 1928-ban Fritz Naphtali a következőket mondta: „A szakszervezetek sikeresen megakadályozták az elszegényedést. A modern munkásmozgalom, s főleg a szakszervezeti mozgalom legyőzte a proletariátus egyre növekvő nyomorát.” A szakszervezetek felkérésére ugyanez az ideológus még ugyanebben az évben kidolgozott egy programot, *A gazdasági demokrácia és lényege* címűt, amelyben a követendő útról és célról a következőket írta: „Bár nem tagadhatjuk, hogy e szervezeti forma kapitalista, mégis hiszünk abban, hogy a szervezett kapitalizmusba torkolló folyamat végső soron lehetővé teszi, sőt már most lehetővé tette, hogy a nemzetgazdaság demokratizálását segítsük.” Naphtali és más ideológusok úgy ítélték meg a nemzetgazdaságba való állami beavatkozást, mint az egész nemzetgazdaság érdekeit és az általános jólétet szolgáló szervezett kapitalista csoportérdekkel szembeálló intézkedést. Öt évvel a náci hatalom átvétele előtt Naphtali azt remélte, hogy a szakszervezetek részvétele az olyan nemzetgazdaság irányításában, amely nem végezte el a kisajátítást és az egyéni tulajdonban levő termelési eszközök társadalmasítását „a termelési eszközök tulajdonosainak progresszívan korlátozza szabadságát, és végül is a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetését okozza”.

Az akkori szociálreformisták számára megszűnt az osztályuralom és kizsákmányolás fogalma. Az osztálytársadalom és az állam átengedte helyét az osztályok fölötti és elvben haladó politikai rendszernek. A bér-munka megszüntetését célzó követelés helyett a közösség érdekében végzett termelést szorgalmazták olyan illúziók hatására, hogy részt vettek a műszaki fejlődés, a termelés, az áruforgalom és árpolitika szabályozásáról hozott döntésben.

A monopolkapitalizmussal kapcsolatos tévhitek végül odavezettek, hogy a reformista munkásszervezetek a kapitalizmus válságait meghaladott ténynek tekintették. Nem számítottak az 1929-es világméretű gazdasági válságra, s amikor mégis bekövetkezett, lebecsülték méreteit és következményeit. Ahelyett, hogy megszervezték volna osztályuk tiltakozását a válság terheinek a munkásságra történő áthárítása ellen, az együttműködés stratégiájáért és a nemzetgazdaság szanálásáért vállalt felelősségük miatt elkerülték a nyílt állásfoglalást.

A munkásosztály teljesen megbénult, ugyanakkor a monopoltőke óriási hatást gyakorolt a munkások életlehetőségeire. 1926-ban háromszorosa, 1927-ben pedig már nyolcszorosa volt a munkanélküliség az 1907 és 1913 közötti átlagnak. A következő években hihetetlen méreteket öltött a munkanélküliség: 1927-ben 8,8 százalék, a részben foglalkoztatottak száma pedig 5,7 százalék volt; 1932-ben — akkor már a fasiszmus közel állt a győzelemhez — Németországban 44,4 százalékra emelkedett a munkanélküliek száma, a részben foglalkoztatottaké pedig 22,6 százalékra. A munkásoknak összesen 67 százaléka volt munkanélküli. Ugyanebben az évben a munka termelékenysége 34 százalékkal lett több az 1913—1914. évi átlagnál, a munkabérek viszont lényegesen kisebbek voltak a hivatalosan kiszámított létminimumnál, sőt állandóan csökkentek. 1927-ben negyven márka volt az átlagos hetibér, a létminimum viszont negyvenhét márka. A legnehezebb évben 1932-ben a hetibér átlaga huszonegy márkára csökkent, a létminimum pedig negyven márka körül mozgott. Az állami döntési jog rendszere, amelyről a szociálreformisták azt állították, hogy a munkásosztály érdekeit védi a válság idején, lehetővé tette a munkabérek általános csökkentését; 1931 januárjától 1932 januárjáig 17 százalékkal. A szakszervezeteknek viszont, amelyeknek névleg ugyancsak beleszólási joguk volt, megkötötték a kezét. 1929 és 1931 között harmadára csökkent a munkanélkülieknek juttatott segély.

A fasiszmus uralomra jutása előtt Papen kormánya kétségessé tette a szakszervezetek önállóságra való, valamint tárgyalási jogát a munkabérek meghatározásának ügyében. Az opportunisták szakszervezeti vezetők mégis illúziókban ringatták magukat, hittek államalkotó funkciójukban, lojális javaslatokat tettek a szanálási tervekkel kapcsolatban, és tárgyaltak a nemzetiszocialistákkal az új rendszerben betöltendő szerepükről. A szakszervezeti vezetők 1932. szeptember kilencedikén tárgyalásokat kezdtek az új hatalombitorlókkal, akiknek élén, Schleicher tábornok, a birodalom katonai minisztere állt. Hitler pártjának gazdasági ideológusa, Wagner azt mondta nekik, hogy a nemzetiszocialisták célja a szakszervezeteknek az államapparátusba való beépítése. Wagner kijelentette, hogy először is tevékenységi ágazatok szerint egyesíteni kell a munkásszervezeteket, majd belépésre kényszeríteni a munkásságot, hogy végül az állam átvehesse az egész apparátust. Ezután — Schumacher történelmi szövegét idézem — „Végtelenül óvatosan és tartózkodó modorban szólalt fel

Egert úr. Minden további nélkül sejteni engedte, hogy elvben egyetért az államosítás céljaival. Hitt abban, hogy gyakorlati szempontból hasznos tömöríteni a szakszervezeti erőket, mielőtt még sor kerül az államosításra. A szakszervezetek, amelyeknek nevében beszél, nem mondhatnak le az értékes, s még mindig forradalmi erőkről, amelyek, ha szembekerülnek a nyílt államosítással, minden erejüket latba vetve felvonnák a harcot a kényszerrel. Másrészt felzárkózás esetén, túlsúlyba kerülnének, és elfojtanák — bolsevik értelemben — az ismertett irányzatokat. Éppen ezért, folytatta Egert a nácikkal tartott megbeszélésen, időt kell hagyni a munkaszervezeteknek, hogy a náci eszméket befogadják. A szakszervezetek ideológiája miatt ez az asszimiláció megtörtént, de még mindig nem a kellő mértékben — fejezte be Egert.” Más szóval a szociálreformista szakszervezeti vezetők felkínálták az együttműködést a fasisztáknak, s a munkásságot fokozatosan akarták totális ellenőrzés alá venni, a szociális társulásról és az osztályok fölötti államról szóló elméletüket pedig külön hangsúlyozták. Azt állították, hogy ezek az eszmék nélkülözhetetlenek a forradalmi erők semlegesítésében.

A reformista munkásszervezetek vezetői még 1933. január harmincadika után is hamis képet festettek az igazi osztályhelyzetről. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek egyesüléséből keletkezett Vasfront nevű szervezet viszont harcot ígért a köztársaságért. Habár nem sokkal ezután harc nélkül elfogadták a különleges meghatalmazásról szóló fasiszta törvényt és a Vasfront betiltását, egyes szakszervezeti vezetők továbbra is illúziókat tápláltak a nácik iránt. A keresztény szakszervezetek 1933. március 17-én politikamentessé nyilvánították tevékenységüket, s a liberális szakszervezetek képviselőivel együtt látogatást tettek Goebbelsnél az új állammal való együttműködést keresve. Leipert, a reformista vezér április 21-én levelet intézett Hitlerhez, amelyben a következőket írta: „A szakszervezetek nem akarnak közvetlenül hatni az állam politikájára. Feladatuk csak az lehet, hogy a kormánynak mint törvényhozó szervnek közvetítsék a munkásság jogos kívánságait a gazdasági és politikai intézkedésekkel kapcsolatban, valamint hogy tudásukkal és tapasztalatukkal támogassák a kormányt és a parlamentet.”

S végül sor került a katasztrófa végére. A reformista szakszervezet vezetősége békülni kívánt az új rezsimmel. A szakszervezet a birodalom egyik biztosának hatáskörébe került. Elbocsátották azokat a vezetőket, akiket a nemzetiszocialisták faji vagy politikai okokból nem tűrtek, végül a szakszervezeti vezetők szégyenletes felhívást tettek közzé 1933. április 19-én, amelyben a nácik által a nemzeti munka napjává nyilvánított május elseje megünneplésére szólítottak fel. Íme a szégyenletes felhívás lényege: „A szakszervezet szövetségi bizottsága a nemzeti munka törvényes ünnepeként köszönti május elsejét, és felhívja a tagságot, hogy a május eszméjéért harcolva szerzett érdemek teljes tudatában vegyen részt mindenütt az ünnepségeken, amelyeket a kormány szervezett, tisztelgésként az

alkotó munka előtt, és vegyen részt a munkásságnak az államszervezet munkájába való teljes jogú bekapcsolódása érdekében.” „Ugyanennek az 1933-nak május elsején” — írja a történész Schumann —, „amikor Hitler a Temferhofon így kiáltott fel: »Tiszteljétek a munkát és becsüljétek a munkást!«, Goebbels a következőket jegyezte fel naplójába: »Holnap elfoglaljuk a szakszervezeti otthonokat. Ellenállás sehol sem várható.« Május másodikán reggel megkezdődött a munkásszervezetek ellen indított, alaposan kitervelt fasiszta támadás. Az SS és SA osztagok elfoglalták a szakszervezeti otthonokat, a munkásbankokat, a helyi irodákat és a munkássajtó szerkesztőségét.” Koncentrációs táborba hurcoltak minden szakszervezeti vezetőt és tisztségviselőt, a szakszervezeti lapok szerkesztőjét és a munkásbankok igazgatóját, azokat is, akik az utolsó pillanatig tárgyaltak és leveleztek Hitlerrel. A fasiszták villámtámadása nem ütközött ellenállásba. A szakszervezetek helyett bevezették a nemzetiszocialista Német Munkafront nevezetű kényszerszakszervezetet, amelyben a szociál-reformista szociális társulás átalakult a tőke és a munka kényszerkötésévé.

A reformistáknak a monopolkapitalizmus sajátosságairól és fejlődéséről tévHITE miatt a német munkásosztály ellenállása megbénult. Az események előtt a munkásszervezetek képtelenek voltak megvédeni a munkásság létérdekeit, és tehetetlenek voltak a tőke tömeges munkanélküliség formájában kifejeződő zsarolásával szemben. Megemlíjtük Schumannak azt a megállapítást is, hogy a Hitler előtt uralomra jutott diktatorikus kormányokat olyan gyakran nevezték fasisztának, hogy a munkásságnak és a munkásszervezeteknek nem volt szembetűnő a Hitler uralma és Brüning meg Papen kormánya közti különbség.

Nem ok nélkül állítjuk, hogy a történelemnek ez a szakasza megismételhetetlen, mivel a harmincas és negyvenes évek tapasztalatai után egyrészt a monopolkapitalizmus erőviszonyainak megváltozása, másrészt a munkásmozgalom, szocializmus és gyarmatellenes forradalmak következtében nehezen elképzelhető a végsőkig opportunisták tévHITE, a szociál-reformista cinkosság, a munkásosztály cselekvésképtelensége és hitegetése — mindez a romboló hatású gazdasági válság idején. Ezek a tények azonban nemcsak a történelmi levéltárak irataiban vannak leírva. Ma is számolnunk kell velük, ismernünk kell őket, ha korunk monopolkapitalizmusának elemzéséhez kezdünk, ha általános válságait vesszük szemügyre és fasiszta vagy a faszizmussal rokon totális, destruktív irányzatait vizsgáljuk.

A kapitalizmus megszilárdulása az első világháború után mindössze néhány évig tartott. A monopolkapitalizmus második világháború utáni megszilárdulása, valamint technokrata, és neokolonialista újjászervezése legalább háromszor annyi időbe telt. Ilyen arányban szaporodtak meg az álmarxista elméletek opportunisták irányzatai, a látszólag haladó szociál-politikai és gazdasági elméletek, a szociológiai fetisizmus, valamint a Hil-

ferding és más szocioreformisták tömegekre ható elméleteihez hasonló illúziók. Ezek azok a téves felfogások, amelyek szerint a szervezett és fejlett technológiájú kapitalizmus forradalom nélkül alakul át a társult munka társadalmává: hogy szociális társulással jön létre az osztály nélküli, iparosodás utáni társadalom; hogy elavult már a proletariátus elszegényedéséről szóló elmélet; hogy nincsenek romboló gazdasági válságok a tervszerű, szervezett technokratikus kapitalizmusban. Ha a munkásosztály részt vesz a szociális államban és a gazdasági társulásban, a kapitalizmus fokozatosan elhal. Ha a társadalom etatista és korporációs módon szerveződik, elsősorban a Galbraith Új ipari államából ismert nagyvállalatok formájában, akkor állítólag sor kerül a kapitalista tulajdon kisajátítására, és a profitszerző termelési mód átalakul a társadalmi szükségleteket kielégítő termeléssé.

A fasiszmus marxista elemzésének vázlatja

A huszadik század második felében beigazolódott a kapitalizmus monopolista szakaszáról szóló lenini elmélet, és szükségessé tette az imperializmus további elméleti vizsgálatát.

Lenin a monopolkapitalizmus öt fő ismérvét határozta meg: a termelés és a tőke koncentrációja után kialakul a monopolizáció vezető szerepe; a banktőke egybeolvad az ipari tőkével; a tőke kivétel előnyösebb szerephez jut az árukivittel szemben; sor kerül a nemzetközi monopóliumok kialakulására; befejeződik a világ területi felosztása.

A monopolkapitalizmusnak századunk hatvanas éveiben kezdődő új szakasza, követve azt a fejlődési irányt, amelyet Lenin magyarázott meg, olyan jelentős változásokat is tartalmaz, amelyeket dolgozatomban a modern ellenforradalom és fasiszta irányzatok feltételeként mutat meg. Bevezetésként korunk kapitalizmusának azt az öt fő sajátosságát említem meg, amelyből elemzésem kiindul.

Az első jellegzetesség a *hatalmas méretű tőkekonzentráció* új hulláma. Különösen a hatvanas években szembetűnő, és tetőpontja a hetvenes évek végére, vagy a nyolcvanas évekre várható. 1985-ig körülbelül négyszáz multinacionális vállalat rendelkezik a nyugati világ tőkéjének mintegy nyolcvan százalékával. Az amerikai kormányhivatalok becslése szerint ennek az évtizednek a végéig az egész amerikai nemzetgazdaság ötven monopolszektort ellenőrzése alá kerül. A multinacionális vállalatok nyomozatosan megszorodnak.

Megváltoztak tehát az újratermelés és a tőkebefektetés feltételei. Hogy a profitláb csökkenése megszűnjön, kettős változás szükséges a tőke funkciójában: a munkaerőt nagyobb mértékben kell kizsákmányolni; a termelést, a beruházást és a piacot jobban kell ellenőrizni.

A múlt évtizedben és jelenleg elharapódzó egyesülési mánia — így nevezik a jelenséget a szakírók — sokban különbözik a kapitalista vállalatok régebbi horizontális és vertikális integrációjától. A legújabb szakaszban új típusú nagyvállalat alakul, az úgynevezett konglomerátum, amely különböző termelési ágazatokat és gazdasági formákat fog össze, sok esetben nemcsak rokon, hanem egymástól távoli ágazatokat is.

Az Egyesült Államokban 1948 és 1951 között a nagyvállalatok 41 százaléka volt horizontális, 20 százaléka vertikális szervezésű és mindössze 38 százaléka konglomerátum. 1968-ban viszont az első két vállalat-típus 2,5, illetve 7 százalékot tett ki, a konglomerátumokhoz tartozó vállalat-típusban pedig a tőkefelhalmozás 90,7 százaléka összpontosult. Régebben a vállalatok leggyakrabban versenytársaikkal egyesültek, később nyersanyagellátóikkal és fogyasztóikkal, ma viszont az integráció nem a piaci konkurrencia elfojtása miatt jön létre, hanem a tőkekiterjesztés szervezeti formáinak megteremtése miatt, ami szükségessé teszi az új-ratermelés és a tőkebefektetés feltételeinek megváltoztatását.

Csak végletes terjeszkedéssel, mozgékonyssággal, a munkaerőpiacok földrajzi és ágazati változtatásával, csoportosításával, a munkafolyamatok és a profitszerzés változatos, gyors módosításával tudja a tőke eredményesen leküzdeni a felhalmozódást követő nyersanyag- és energiaválságot, az eladási nehézségeket, és vállalja az egyre drágább berendezések gyors elévülése folytán fenyegető beruházási kockázatot.

A nagy nemzetközi rendszerben létrejövő tőkeképződésnek fontos feltétele, hogy a termelőerők új dinamikája elsajátításának a kapitalista termelés belső ellentmondásai folytán keletkezett destruktív irányzatait leküzdjük. Ez fontos az egész kapitalista társadalmi rendszer szempontjából is. Főként azért, mert a tőke rendszerbeli változékonysága lehetővé teszi a munka kizsákmányolásának és a munkás fölötti uralmának változékony formáit; a bérmunkásság egyik csoportjának szociális integrációját, egy másik szociális politikai és kulturális elszigetelését, a harmadik csoport a fokozódó repressziót. A monopoltőke tágas technikai, gazdasági, földrajzi, nemzeti és politikai keretek között megnyilvánuló rendszerbeli mozgékonyága lehetővé teszi, hogy az osztályharcban szinte a végsőkig kihasználja a termelő osztályok csoportjai közötti különbségeket, különösen a bérmunkások csoportkonkurrenciáját.

Korunk monopolkapitalizmusának második jellegzetessége a *fináncitőke új fejlődési formája*.

A tőkefelhalmozásnak olyan gyorsan kell végbemennie, hogy semlegesíteni lehessen az új-ratermelés és a tőkebefektetés feltételeinek változása következtében várható romboló hatású válságot. Ez viszont nem valósítható meg csak a kevésbé erős tőke teljes bekebelezésével, részleges vagy teljes kisajátításával, kartellba tömörítésével vagy a tőkeerős tulajdonosok társulásával. A monopoltőke új fejlődési formája nagy rendszerek alakjában és vegyes, tulajdonos-technokrata csoportok vezetése alatt a

tőke koncentrációjával keletkezik, szövetségben a bankokkal, amelyek a magántőke-részvények tömegét kollektív bankbetétekké alakítják át, valamint a nemzetközi technikai monopólium meg a természetes nyersanyagforrások fölötti monopolista ellenőrzés és a neokolonialista kizsákmányolás kombinációjával létrejött gyors tőkefelhalmozással.

A monopolítottőke új formájának kialakulásában, a kapitalista vállalatok modern formájának elterjedésében döntő szerepe van az értéktöbblet-felhalmozódás államosításának és az óriásvállalati tőkébe való átömlesztésének, elsősorban hadiipari létesítmények által.

A harmadik jellegzetesség: *a tőke nemzetközi munkafolyamatban alakul ki.* A tőkekivitel nagyobb az árukivitelnél, sőt az előbbi a döntő a kapitalista termelésben. A folyamat a nemzetközi munkamegosztáson és -szervezésen, a modern technológia monopóliumán, valamint a tőkeexportálókól elvont értéktöbblet szervezett ellenőrzésén alapszik.

A kapitalista országok tőkekivitele átalakult az intenzív kizsákmányolásból eredő tőkebehozattalá. A nagy tőketermelő rendszerek, a technokratikusan szervezett óriásvállalatok tulajdonképpen a nemzetközi munkafolyamat és a nemzetközi társadalmasított termelés kapitalista kizsákmányolási formáit jelentik. Ettől a kizsákmányolástól függ, hogy a monopolítottőke megőrizheti-e újratermelő képességét, és uralkodhat-e a fejlett kapitalista társadalmak ellentétein.

A negyedik jellegzetesség: *a monopolítottőke újratermelésének fontos feltétele a kapitalista országok és a kapitalista fejlődés során pangó, eltorzult társadalmak közti egyenlőtlen cserefolyamat,* valamint e társadalmak természeti kincseinek és munkaerejének *tékozló kizsákmányolása* olyan módon, amely segíti a világméretű, elsődleges tőkefelhalmozódást.

A kapitalizmus előző fejlődési szakaszainak gyarmati kizsákmányolási módszerétől eltérően a fejlődő országok modern kifosztása óriásvállalatok segítségével történik, amelyek a természeti kincsek kiaknázása feletti monopóliumot a technológiáéval egyesítik. Pénzügyi hegemoniával és politikai kényszerrel arra törekcsenek, hogy ellenőrizzék a nemzetközi munkamegosztást, amely korlátozza, sőt lehetetlenné teszi az elmaradott országok fejlődését és a lakosság túlnyomó részét megfosztja a termelés és a létezés alapvető feltételeitől.

Az ötödik jellegzetesség: *a nemzetközi munkafolyamat kizsákmányolását a monopolítottőke a nemzetközi politikai ellenőrzés és az ideológiai vezető szerep nagy rendszereinek, valamint a katonai erőszak és a felforgató tevékenység új történelmi formáinak alkalmazásával valósítja meg.*

Ezek a nagy rendszerek a kapitalista vállalatok modern formáival, vagyis a munkaerő és a piacellenőrzés nagy kizsákmányoló rendszereivel egyenértékűek politikailag. Létrehozásukban és fenntartásukban részt vesznek az államok, a nemzetek fölötti politikai, katonai és felforgató tevékenységet kifejtő szervezetek meg a legnagyobb kapitalista vállalatok.

E tényezők között a végsőkig összetett és ellentmondásos együttműködési feltételek és viszonyok alakultak ki és fonódtak össze; versengés és késhegyre menő harc, amely híven kifejezi a konkurrencia, a koordináció és a monopolizáció egymás közötti viszonyában megmutatkozó új feltételeket.

A totális ellenőrzés, a politikai erőszak és a katonai elnyomás nemzetközi rendszerei alig ismeretesek a nyilvánosság előtt, alig van intézményesített formájuk, túlnyomórészt hamis és mellékes közéleti tisztaságok mögé vannak rejtve, s tevékenységük a formális nemzeti és nemzetközi politikai intézmények meg a közvélemény számára láthatatlanok, ellenőrzésük lehetetlen. A nyilvános és titkos szervezetük meg funkciójuk közötti arány megfelel a jéghegy víz feletti és víz alatti része arányának. Rejtett szervezetük, pontos és formalitásokat nélkülöző működésük, hatásos tevékenységük nagyrészt a tökéletes hatalmi szervezet, a kommunikáció és a kapitalista termelés technokratikus rendszereinek vezető szerepe következtében lehetséges. Részt vesznek az osztálytársadalom általános funkcióinak gyakorlásában, főként a felforgató rendszer és az erőszak módszereinek fejlesztésében. A monopolizáció évszázados tapasztalata sűrűsödik össze bennük. A vezető szerep és az ellenőrzés érdekeivel behálózzák a látszólag önálló vállalatokat és a látszatra független politikai egyedeket.

A fasiszmus négy jellegzetessége

A burzsoá ellenforradalom századunk első felében kialakult fasiszta formájáról szerzett tapasztalatok Chile után kiegészültek a monopolkapitalizmus legújabb szakaszában megnyilatkozó fasiszta irányzatok megismerésével. Ez a történelmi alapja a forradalmi elméletnek, hogy levonja a következtetéseket a fasiszmus eredetére, társadalmi természetére és lényeges vonásaira vonatkozóan.

Az alábbiakban a fasiszmus elemzésének módszertani jellegű vázlatát tárom az olvasó elé. Csupán arra törekszem, hogy megvilágítsam a marxista gondolkodásra váró elemzés fontosabb tételeit és irányait.

Vázlatom két — a történelemben beigazolódtott — tételből indul ki. A fasiszmus nemcsak sajátos formája a monopolkapitalizmus politikai és eszmei fölépítményének, hanem eredetét, funkcióját és sajátosságait a termelési módban kell keresnünk, az osztálytagadásban és az osztályharcban, mégpedig a monopolkapitalizmus és a történelmi mozgóerők (a proletárforradalmakat és a szocializmust létrehozó erők) kibékíthetetlen ellentétében. A fasiszmus nem területi vagy részjelenség a monopolkapitalizmusban. Nemcsak különleges konjunktúra eredménye, és nem meghatározott helyen, időben és történelmi feltételek között kialakuló jelenség, hanem jellemző az egész monopolkapitalizmusra. Ebben az értelemben tehát a fasiszmus a monopolkapitalizmus törvényszerűségei és ellentmondásai által feltételezett lehetőség és irányzat.

E két történelmileg igaz tételhez kapcsoljunk még kettőt. Őket nem igazolta egyformán a történelem, de nem alaptalanul beszélünk lényegükről.

Az egyik tétel így hangzik: a fasizmus nem egy szakasza a monopolkapitalizmusnak, nem is egyike a kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet szakaszának, sőt nem is jelenti a végét, végső formáját az „elhaló kapitalizmusnak”, ahogy azt hitték, hanem egyike a monopolkapitalista társadalmi rend fokozatos, változásaiban kifejeződő törvényszerű fejlődési iránynak. Törvényszerű azért, mert a kapitalista kizsákmányolásból és termelési viszonyokból ered. Mivel ebben az értelemben állandó kísérőjelensége a monopolkapitalizmusnak, *csak a kapitalizmus ezen szakaszának törvényszerű irányzata, nem pedig végzetesen elkerülhetetlen, általános és kizárólagos megjelenési formája a kapitalizmus egészének.*

A másik tétel: a fasizmus mint az imperializmus meg a proletár- és gyarmatellenes forradalmak törvényszerű irányzata más-más formájú és átütő erejű; változó átfogó erővel rendelkezik, s uralkodó irányzattá is válhat a kapitalista rendszer alapvető ellentmondásaitól, valamint gazdasági és szociális válságainak méretétől függően. Még ennél is nagyobb mértékben befolyásolja a fasizmus térhódítását és erejét a tőkés osztály, továbbá a proletariátus, a munkás- és felszabadító mozgalmak még a szocializmus nemzeti és nemzetközi erőviszonya.

A fasizmus a kapitalista termelési mód és az osztályharc elnyomásának végső, pusztító megjelenési formájaként csak akkor válik a kapitalista társadalmi rend fontos vagy elsődleges összetevőjévé, ha a munkás- vagy a felszabadító mozgalom vereséget szenved, fokozatosan gyengülő, nem áll kora forradalmi lehetőségeinek színvonalán, vagyis saját vezető osztályának színvonala alá zuhan. Ez akkor következik be, amikor eszmei és politikai opportunizmus, valamint stratégiai hibák és sikertelenségek folytán a munkás- és felszabadító mozgalom meg a szocializmus elveszíti történelmi jellegét; ha visszakényszerül a létért való küzdelem szintjére, ha a gazdasági válságok teljes politikai és létbizonytalanságot hoznak létre; ha eluralkodik a bérmunkások között a versengés, s ha ebben érvényre jutnak a monopolburzsoázia szociális, politikai és eszmei attribútumai; ha egymás közti viszonyuk felbomlik a fenti tényezők következtében.

E gondolatok alapján nyilvánvaló, hogy a fasizmus elleni harc, illetve a kapitalizmus törvényszerű fasiszta irányának felismerése, valamint e jelenség forrásaival és lehetőségeivel szemben való elővigyázatosság ugyanolyan állandó, általános és eredendő tényezője a munkás- és felszabadító mozgalomnak, mint amilyen állandó lehetősége és bennerejlő irányzata a fasizmus a monopolkapitalizmusnak.

Az antifasiszta elővigyázatosság és harc állandó összetevője és tartalmi meghatározója századunk munkásmozgalmi és szocialista forra-

dalmi stratégiájának. Századunk első fele és korunk is bebizonyította, hogy a munkásmozgalom és a szocializmus stratégiájának antifasizmusa lehetővé teszi történelmi szövetség kialakítását a proletariátus és más társadalmi rétegek között; összefogásukkal visszaverhetik a civilizáció egy része, a haladás és létfeltételek elleni kapitalista támadást. Ezek a rétegek ezáltal részesei a szocializmus munkásosztály vezette történelmi folyamatának.

Az előbbieken elsőnek említettük az antifasizista éberséget, mivel a munkásmozgalom és a szocializmus stratégiája föltételezi a fasizmus összes föltételének, forrásának, átmeneti formájának és irányzatának ismeretét, nemcsak végső, totális rendszerét. Késedelem nélküli harcot hirdet minden jelenség ellen, amely melegágya lehet a fasizmusnak. Éppen ez a lényege a neokolonialista kizsákmányolás ellen vívott harcnak, a nemzetközi monopoltőke új fejlődési formája, tudatos romboló és elnyomó szándéka elleni küzdelemnek. A munkásmozgalom és a munkásosztály tudata elleni fajgyűlölő és nacionalista propaganda, az agresszív háborúk, a nemzetközi erőszak és törvénytíprás, a militarista-technokratikus ideológia és a technokrácia más formái elleni küzdelem is része ennek a harcnak. Ez a stratégia ugyanakkor elszánt küzdelem a monopolista burzsoázia ellen, amely arra törekszik, hogy a kapitalizmus új, általános gazdasági válságának terheit áthárítsa a munkásosztályra meg a fejlődő országokra, és hogy a válságot a nemzetközi bérmunkásság konkurrenciájának fokozására aknázza ki, valamint hogy politikailag zsarolja a világ munkás- és gyarmatellenes mozgalmait. *A világ mai munkás- és felszabadító mozgalmainak forradalmi tartalmával* összhangban elemzésem nemcsak a fasizmus végső, totális formáival foglalkozik, hanem mindazokkal a kapitalista jelenségekkel, amelyek a fasiszta irányzat kialakulásának fészke; tehát azokkal, amelyek a monopolkapitalizmus embertelenségéről, erőszakosságáról tanúskodnak; a kapitalista társadalmi rend kiüttlanságáról és a szocializmus szükségszerűségéről.

E gondolatok után a monopolkapitalizmus fasiszta irányzatának vázlatos elméletét ismertetem.

1. *A fasizmus a kapitalista újratermelés és az ellenforradalmi osztály-társadalom egysége.* A burzsoá társadalmi rend politikai kényszerrel teszi lehetővé a gazdasági kizsákmányolást, vagyis a szabad és politikai jogaiban nem korlátozott munkásság, illetve a tőkésék és a bérmunkások egymás közti cserefolyamatának tulajdonviszonyon alapuló kizsákmányolását; e társadalmi rend *fasiszta változata* ténylegesen *vagy formálisan megszünteti a bérmunkások polgári szabadságát*, önkényuralomba kényszeríti a munkásokat, de nemcsak a munkafolyamatban, ami egyébként a kapitalizmus jellemzője, hanem a termelés folyamatában és a munkaerő újratermelésében, vagyis a társadalmi folyamat egészében is. A burzsoá társadalmi rend ilyen formája kezdetben a munkásszervezetek minden tevékenységi formájának megszüntetésével alakul ki, ezután kö-

vetkezik a munkásosztály érdekeinek, illetve önálló politikai szervezeteinek korlátozása, vagyis önálló képviseleti jogának megvonása; sőt a bérmunkásnak azt a jogát és lehetőségét is elveszik, hogy saját szakszervezete útján tárgyalhasson munkabérről, a munkafeltételekről. Végül megvonják sztrájkjogát.

Századunk fasiszta ellenforradalmi a munkásszervezetek ellen intézett terrorral kezdődtek, s a munkásmozgalom politikai és szakszervezeti aktivistáinak tömeges kivégzésével folytatódtak. Ugyanígy jártak a munkásosztály olyan képviselői is, akiknek tevékenysége és képessége a munkásság felszabadítása szempontjából potenciális erő volt. A spanyolországi polgárháborút követő fasiszta győzelem után kivégeztek vagy más módon megölték több százezer munkást. Ez a szám jóval meghaladta a polgárháborúban elesetteket. A spanyol polgárháborúnak és a háborút követő megtorlásnak csaknem kétmillió ember esett áldozatául.

A chilei fasiszta ellenforradalom befejező szakasza az elnöki palota bombázásával kezdődött. Ezt követte a munkáspártok székházának lerombolása. Még ugyanazon a napon bombákat zúdítottak azokra a gyárakra és üzemekre, amelyekben ellenállást tanúsított a munkástanács. Ezután következett a munkásnegyedek elpusztítása, a koncentrációs táborok megalakítása. A munkások tízezreit megkínózták, s tömeges kivégzésekre is sor került. Rengeteg munkást távolítottak el munkahelyéről, majd megkezdték a milliós létszámú munkásság kiéheztetését. Hasonló képet mutatott nemrégiben a bolíviai fasiszta ellenforradalom is, 1971-ben elfojtotta a szocialista mozgalmat, és szétverte a munkástanácsokat. 1973-ban levette a munkásság és a parasztság ellenállását, 1974-ben pedig Cochabamba előtt alkalmazott megtorlásokat.

A munkásság erőszakos elnyomása mindaddig tart, amíg a munkások ellenállnak a korlátlan osztályuralomnak és kizsákmányolásnak. Harminc évvel a fasiszta hatalomátvétel után ez az állapot ismétlődik Spanyolországban. A fasiszta társadalmi rendben a munkásságot olyan szervezetekbe kényszerítik, amelyek formálisan is lehetetlenné teszik, hogy a tőkés tulajdonnal szemben éljen képviseleti jogával. Ez volt a helyzet az 1933-ban alakult német Munkafront esetében, s ez ismétlődik meg az úgynevezett vertikális spanyolországi szakszervezetekében is.

Mit jelent a burzsoá diktatúra fasiszta megszüntetése a fasiszmus fenti meghatározásával szemben? A polgári demokrácia fasiszta megszüntetése (a totális állam minden lehetséges szociális, gazdasági, politikai és ideológiai attribútumának bevezetésével), amely gonosztettel, rendőri terrorral, a civilizáció szellemi és szociális vívmányainak megsemmisítésével, a tömegek erkölcsi és társadalomlélektani elnyomorításával jár, a bérmunkás polgári szabadságtól való megfosztásának feltétele és végső következménye.

Amikor megkezdődik a fasiszta társadalmi rend felbomlása — például az európai fasiszta ellenforradalom összeomlása után Spanyolországban

—, a fasizmus oly módon igyekszik elkerülni a nemzetközi nyomást, hogy részleges eszmei és politikai liberalizmust tesz lehetővé némely társadalmi szektorban, de megtartja a zsarnoki uralmat a munkásság bérmunkán alapuló egzisztenciája fölött. Ez jellemezte Spanyolországban az Opus dei (katolikus technokrata csoportosulás) tíz évvel ezelőtt végrehajtott reformját is, amely után osztozott a hatalomban a hagyományos fasizmussal. A modern spanyol technokrata réteg részleges liberalizmusa tulajdonképpen fontos volt a kapitalizmus gazdasági föllendülése és a középrétegek szempontjából, a munkásosztály azonban továbbra is fasiszta társadalmi rendben maradt. Ez lehetővé tette a hazai és külföldi tőke gyors felhalmozódását, ugyanakkor pedig a kapitalizmus reformja szempontjából fontos középrétegek szociális integrációjának új formáit. Egyébként a hatalmon való osztozkodás ilyen formája sem tartós, mert a megerősödött spanyol munkásmozgalom megmozdulásainak hatására újra fel támadt az ortodox fasizmus, s 1973-ban ostromállapotot rendelt el.

A totális fasiszta ellenforradalmat mindenhol fasiszta irányzatok kísérik, ahol a burzsoá társadalmi rend szétzúzza a bérmunkás jogi és politikai önállóságát meg szervezeteit; ahol megvonja a sztrájkjogot és megszünteti a munkásszervezeteket vagy pedig szigorúan ellenőrzi őket, és ahol a munkásság bérmunkán alapuló létét teljesen ellenőrzi. A klasszikus formájú totális ellenőrzésen kívül a modern kapitalizmusban van rejtett fasiszta irányzat is, amely a szakszervezetek és a kapitalista társadalmi rend etatista és technokratikus, szociális és gazdasági, valamint politikai és ideológiai integrációjának formájában jön létre, ha az ilyenfajta integráció a munkásság önálló érdekvédelmi lehetőségének igénylése ellen irányul.

Megállapíthatjuk tehát, *hogy az önálló munkásszervezetek erőszakos szétzúzása és megszüntetése, valamint a bérmunkásság polgári demokratikus szabadság-jogainak eltiprása elsődleges és lényegi meghatározója a fasizmusnak.*

Mindig a kapitalista társadalmi rend, gazdasági és szociálpolitikai válsága határozza meg; a fasizmus tehát az ilyen válságidőszakban üti fel a fejét.

A marxista elemzés rámutatott arra, hogy a gazdasági válságok eredetének alapja a tőke újratermelésének a profitláb törvényszerű csökkenő irányzata folytán föllépő korlátozott lehetőségeiben vagy a lehetőség hiányában keresendő. E jelenségek ciklikusak az árukeresletben és a tőkepiacon mutatkozó fennakadás következtében, s külön kiéleződnek a tőke és a monopolista, valamint államcsoportosulások közt érvényes antagónisztikus versengéssel, a legújabb időkben pedig a nyersanyag és az energiahordozó régi, kapitalista formájú kiaknázásának megszűnésével.

Bár századunk harmincas éveitől kezdve a monopolkapitalizmus kiépítette az ismétlődő válságok állami ellenőrzésének gépezetét és a profitláb oligopolikus szabályozását, a válságok alapvető okát, a tőke fel-

halmozási képességének csökkenését nem tudta megakadályozni. A további elemzésből kiderül, hogy ez az ok nemhogy megszűnne, hanem ellenkezőleg: megsokszorozódik. Éppen ebből ered a kapitalista újratermelés mai világválsága.

A gazdasági válság idézi elő a burzsoá társadalmi rend fasiszta átalakulását, mivel a munkásság és szervezetei polgári szabadságának elfojtása lehetővé teszi a munkaeő egyre nagyobb kizsákmányolását, és elősegíti a tőke veszélyeztetett felhalmozó képességének megújulását. Még jelentősebb momentum, hogy a hazai és nemzetközi elnyomás fasiszta rendszere a gazdaságilag érdektelenné vált és politikailag jogfosztott munkaeő piacán a tőketermelés kibővítésére törekszik, ez a munkaeő alkalmas ugyanis a legteljesebb kizsákmányolásra, amely pedig az újratermelés folyamatában veszélyeztetett tőkefelhalmozás szükséges kiegészítő forrásává válik.

A kapitalista társadalmi rend veszélyes politikai válsága akkor következik be, amikor a proletariátus, illetve a gyarmati vagy függőségben élő országok népének osztályharca forradalmi tartalommal telítődik, amikor kérdésessé válnak a termelés osztályviszonyainak szükségszerű és meghatározó értékű elemei.

A két háború között burzsoá ellenforradalomként megjelenő európai faszizmust úgy jellemeztük, mint a monopolkapitalizmus reakcióját az európai proletárforradalmak első hullámára. A monopolkapitalizmus az európai burzsoá ellenforradalom összeomlása után szembetalálta magát a szocializmussal és a gyarmatellenes forradalmakkal. Amilyen mértékben veszélyezteti a kapitalista termelési viszonyokat, olyan mértékben függ a monopoltőke újratermelése a nemzetközi kizsákmányolástól. E függőségi viszony különösen századunk második felére jellemző.

A szocializmus és a gyarmatellenes forradalmak világfolyamata párhuzamos, s lényegi kapcsolatban van a termelési erők új, korszakalkotó változásával; ha ezek az erők szabadon, társadalmi korlátok nélkül fejlődhetnek, a kapitalista termelési mód megszűnne.

A mindkét oldalról veszélyeztetett monopolkapitalizmus a legutóbbi évtizedekben fokozatosan átalakul ellenforradalmi renddé. A kapitalizmus kétszeresen is ellenforradalmi jellegű: egyrészt, mert a nemzetközi kizsákmányolás rendszere a kapitalista terjeszkedés, a katonai gépezet és a militarizált gazdaság óriási katonai és politikai megtorló rendszerének segítségével szervezkedik, hogy ily módon szétzúzza a kapitalista országokban az osztályharc forradalmasulását és a gyarmatellenes forradalmakat, hogy megőrizze a gyarmati kizsákmányolás lehetőségeit, az intenzív munkaeő-kizsákmányolást, valamint a bér munkásság részleges gazdasági, szociális és eszmei-politikai integrálódását a kapitalista anyaországokban. A kapitalizmus ellenforradalmisága másrészt abban nyilvánul meg, hogy a tőkés termelés és fogyasztás megszervezésével, a tudomá-

nyos és műszaki fejlődés, az oktatás, az egyéni és szociális szükségletek, valamint a tömegtájékoztatás szelekciójával és fellazításával arra törekszik, hogy semlegesítse az új korszak termelőerőinek forradalmi lehetőségeit, s hogy rájuk erőszakolja a kapitalista kényszert, megőrizze a tőke újratermelésének lehetőségét.

Korunk monopolkapitalizmusa ellenforradalmiságának e két oldala nemcsak a korszakalkotó történelmi események által van kapcsolatban egymással, hanem a tőke újratermelése modern rendszerei által is; s mindez a militarizált trösztök és a militarista értéktöbblet-felhalmozás következménye, amely a nemzetközi katonai és politikai megtorlás segítségével lehetséges.

Szükséges föltétele a monopoltőke újratermelésének, amely minden szakaszában és funkciójában bomlasztó és elnyomó. A kapitalista újratermelés és az ellenforradalmi rend együttélése azonban roppant mértékben megnöveli a tőketermelés és az osztálytársadalom szükséges, nemtermelő, az ellenforradalom szédítően növekvő kiadásait. Az osztálytársadalom rezsiköltségei állandóan sokasodnak.

Ez a hatalmas külön megterhelés csökkenti a tőke befektetési képességet, és előidézi a gazdasági válság okainak előtérbe jutását. Az újratermelési válság leküzdéséért a monopoltőke a nemzetközi terjeszkedés nagy rendszereiben szervezkedik, amelyek a legnagyobb kizsákmányolásra törekkenek multinacionális vállalatok által. A monopoltőke kielégíthetetlen éhségét csak úgy csillapíthatja, hogyha a többletmunkát és a termelés természeti, műszaki és társadalmi föltételeit magáhozragadja. Ez csak a nemzetközi elnyomás és erőszak állandó felújításával és kiterjesztésével érhető el.

A kapitalizmus második világháború utáni viszonylagos hosszú ideig tartó ideiglenes stabilizálódása során a kapitalista újratermelés ellenforradalmisága nyíltan kifejezésre jutott a háborúkban és a gyarmati népek felszabadító harca elleni megtorlásokban, a fejlett kapitalista országokban viszont rejtve maradt az ipari vagy látszólagos gazdasági fellendülés mögött és a polgári demokrácia etatista meg technokratikus involúciója következtében.

A legutóbbi évtizedben meggyöngült a stabilizálódás, s fokozatosan megkezdődött az új gazdasági világválság. A munkásmozgalom forradalmi tartalma viszont elmélyült, és az el nem kötelezettség világmozgalmának kiszélesedése következtében fokozódott az egyes országok egyenjogúsítása. A kapitalizmus új gazdasági és világpolitikai válságának egyetemességében vannak jelen a fasiszta irányzat felújulásának feltételei. A fentieket igazoló események közül a chilei ellenforradalom tartalmazza tömören ezeket a következtetéseket. Az egész folyamat értelmezése és végleges formáinak magyarázata miatt azonban ismertetem a fasiszmus egyéb sajátosságait is.

A fasizmus másik sajátossága a *kapitalista termelési mód két legfontosabb részének, a kapitalista országokban és a gyarmatokon folyó termelésnek a szerves összekapcsolására és egyesülésére vonatkozik.*

Néhány évtizede a kapitalista termelési mód e két fajtája között lényeges különbség volt. A kapitalista országban folyt a tőkés újratermelés, a gyarmaton pedig a kiszípolozás, vagyis a meghosszabbított elsődleges tökefelhalmozás. Az egyik helyen folyt tehát az ipari bérmunkásság kizsákmányolása, a másikon pedig a gyarmati kizsákmányolás a leigázás kapitalizmus előtti formáinak és a munkatöbblet kisajátításának módszerével. A kapitalista anyaországban folyt a műszaki forradalom vívmányait felhasználó gyáripari termelés, a gyarmaton pedig a korszerűtlen mezőgazdasági és nyersanyagtermelés. Az egyik oldalon van a polgári demokratikus szabadságjogokkal rendelkező modern osztálytársadalom, a másikon pedig a gyarmati uralom és a jogfosztottság.

A monopolkapitalizmus fejlődésének különösen a legújabb szakaszában egyre mélyül a szakadék a fejlett kapitalista ország és a fejletlen, illetve a végsőkig kizsákmányolt társadalom között. Ezzel párhuzamosan a tőke-termelés nemzetközivé válása és más tényezők egyre inkább elmoszák a választóvonalat a kapitalista termelési mód e két fajtája között. Hatására az osztálytársadalom, az osztályellentét és az osztályharc fogalma ugyanazt jelenti a kapitalista anyaországban, mint a függőségben élő, kizsákmányolt társadalomban, amelyben a mezőgazdasági és ipari proletariátus meg a hatalmas tartalék munkaerő egyenjogúságra törekszik, most már azonban nem gyarmati lázadással és parasztháborúval, hanem felszabadulási és szocialista mozgalommal.

Neokolonialista kizsákmányolás nem lehetséges a gyarmati uralom előző formáinak alkalmazásával. Ez a fajta kizsákmányolás csak a fasiszta jellegű társadalmi rendben lehetséges, mivel csak egy ilyen rendszer képes a proletariátust megfosztani a kizsákmányolással összeegyeztethetetlen polgári demokratikus szabadságjogtól. Legjobb példa erre a rodéziai és dél-afrikai fajüldöző rezsim. Ezekben az államokban egy a kapitalista és a gyarmati kizsákmányolás: a foglalkoztatott és tartalék munkaerő gyarmati jogfosztottsága. Ez az összetartozás a totális monopolkapitalizmushoz vezet, legalábbis a gyarmati uralom alól felszabadult országokban.

Idézzük föl még egyszer a két háború közti európai fasizmust! Először azokban az országokban hatalmasodott, amelyek az első világháború után gyarmat nélkül maradtak. Monopolista burzsoáziájuk a hazai munkaerő kizsákmányolásában kereste a kárpótlást, és fasizmus formájában egyesítette az anyaországi és gyarmati kapitalista termelési módot. A hadiipar létesítményeinek segítségével elért kényszerű kapitalista mozgósítással az európai fasizmus magja előkészítette más európai országok leigázását. Pontos katonai, politikai és gazdasági terveket készített, hogy Európa

nagy területeit gyarmattá alakítsa át, vagyis hogy ily módon kiterjessze rájuk a kapitalista termelési mód két fajtájának együttes fasiszta uralmát.

Az európai fasiszmus példájával egyező jelenségek figyelhetők meg a gyarmati uralom alól felszabadult országok jelentős részében is. Némely ország, amely a XIX. században elnyerte politikai függetlenségét és megkezdte a viszonylag önálló kapitalista iparosodást, a legújabb időkben átalakul neokolonialista kizsákmányolásnak alávetett, függőségben élő társadalommá. Erre bőven akad példa, különösen Latin-Amerikában. Sok marxista tudós azt vallja, hogy a kapitalista uralom ilyen formája példa lehet a harmadik világ más részein folyó neokolonialista terjeszkedés számára is; ezek az országok valóban vagy formálisan függetlenek, s a legújabb időkben megkezdődött iparosodásuk.

Ebből a szempontból Chile a klasszikus példa. A viszonylag iparosodott, polgári demokratikus ország, ahol olyan erős munkásmozgalom alakult ki, hogy a szocializmus nyugati stratégiáját összekötötte a nemzetgazdaság felszabadulásáért folyó harccal, csak fasiszmustal kerülhetett a neokolonialista kizsákmányolás igájába.

Hangsúlyoztam, hogy a kapitalista újratermelés és a gyarmati kizsákmányolás egyesülésében és egybeforrásában az alapvető ellentmondás a kizsákmányolás módjának kiegyenlítődése, vagyis egyrészt a bérmunka általános térhódítása, másrészt a nemzetközi kapitalizmus központja, közbülső zónája, meg peremterületeinek gazdasági és társadalmi fejlődése között hirtelen elmélyülő szakadék. Ehhez tartozik még a kapitalista anyaországban erősödő nacionalizmus, kulturális imperializmus, sovinizmus és fajgyűlölet.

Így jutottunk el a fasiszmus harmadik sajátosságához. *Éles az elkülönülés a bérmunkaerő és a bérmunkásság helyzetében, aminek célja az értéktöbblet maximalizálása és a bérmunkásság egységének megbontása a szélsőséges nacionalizmussal, fajgyűlölettel, sőt a geotípus eszmei-politikai formáinak alkalmazásával.*

A munkaerő kapitalista hierarchiája és az egymás közti konkurrencia — mindkettő különben szükségszerű jellemzője a tőkés termelésnek és az osztálytársadalomnak —, átalakul a kapitalista termelésben résztvevők különböző csoportjának jogi és politikai álkasztrendszerévé: az emberek polgárokkra, rabokra és hasonlókra oszthatók rasszista, nacionalista vagy más elmélet alapján. A német fasiszta „új európai rend” volt ebben a tekintetben a legszélsőségebb formája ennek az irányzatnak, mivel megmutatja, hogy a totális kapitalista termelési mód a náci uralkodó réteg sajátos eszmei-politikai szükségletei szerint hatványozódott meg.

Korunk monopolkapitalizmusában még nem volt példa arra, hogy hasonló irányzatok egyformán kíméletlenek legyenek. Ezt figyelhettük meg a forradalmi vietnami nép biológiai kiirtás-kísérlete kapcsán, és részben az egyes afrikai fajüldöző rezsimek gyakorlatában.

A multinacionális vállalatok tulajdonképpen óriási értéktöbbletre és profitra töreksenek. E cél elérése végett a kizsákmányolás formáit és eszközeit véglegesen megkülönböztetik. Az azonos termelési bérezése rendkívül változékony. Különbséget tesznek a bérezés feltételei között egyazon ország különböző ipari, kereskedelmi ágazataiban, különösen az azonos nemzetközi tőke-termelésben. Ez az alapvető módja a tőkefelhalmozási válság megakadályozásának, s ebből következik, hogy a monopolkapitalizmus fennmaradása a bérmunkaerő szélsőséges elosztásától függ. Ezzel függ össze a kapitalista termelés új irányvétele a relatív értéktöbblettől az abszolútig.

A munkaerő szélsőséges felosztása egyben azt is jelenti, hogy lényegében különböző gazdasági és politikai integrálási formákat, vagy kényszerű és erőszakot alkalmaznak a munkássággal szemben. Ebből következik a munkaerő különböző csoportjaihoz tartozó emberi helyzetek kasztszerű megkülönböztetésének, jogi és politikai szétválasztásának tendenciája. A bérmunkásság neokolonialista jogfosztottsága és hátrányos megkülönböztetése a legjellemzőbb modern formája ennek a tendenciának. Ugyanez a folyamat azonban a fejlett kapitalista országokban is kialakítja a „belső gyarmatokat” faji, nemzeti, regionális, vagy szakmai alapon. Külön eset az európai munkaerő-vándorlás. Mindezekben az esetekben kimutatható az osztályerőszak, amely a fasiszta irányzattal rokon.

A belső és külső gyarmatokon élő proletariátus jogfosztásával párhuzamosan a monopolkapitalizmus arra törekszik, hogy egyesítse a munkásosztály felső rétegeit, valamint az átmeneti osztályok munkásrétegét gazdasági és nem gazdasági kedvezményekkel. A monopolkapitalizmus klaszrikus fasiszta formájában mindez a korporációs rendszer segítségével valósult meg, amely látszólag megszüntette a tőke és munka harcát, s a kedvezményeket a közvetítő társadalmi csoportokra alapozta, valamint igénybe vette az uralkodó faj és nép előnyjogait. A technokratikus kapitalizmusban mindez a vállalatok úgynevezett technostruktúrájából adódó gazdasági, szociális és eszmei integráció függvénye.

A neokolonialista érdekerületeken kialakul az egyes társadalmi rétegek kiváltságainak rendszere. Ezek a rétegek lesznek — a monopolburzsoázia nevében — a kizsákmányolás és a megtorló intézkedés végrehajtói. Ilyen viszonyok között egymásba fonódnak a gyarmatosítók hagyományos kiváltságai a monopolkapitalista kizsákmányolás bürokratikus és technokratikus formáival. Sok példát találunk erre Afrikában és Dél-Amerikában.

A kiváltságok tovább mélyítik a szakadékot a monopol-tőke ügynökei és a tőke működésében részes más kiváltságos csoportok, valamint a munkás- és paraszttömegek között. Így alakulnak ki az új kizsákmányoló rétegek, amelyek nem rendelkeznek saját tőkével, s amelyek alá vannak rendelve az anyaország monopol-tőkéjének: politikai szempontból követői,

eszmei szempontból alárendeltjei. Éppen ezekre a rétegekre támaszkodik a modern fasizmus.

Így jutottunk el a fasizmus negyedik sajátosságának meghatározásához: *A monopolburzsoázia kialakítja a gazdasági, politikai, közigazgatási rendszerben és a rendőrségi apparátusban a függőségi viszonyban levő kizsákmányoló és középrétegeket, amelyeknek társadalmi és gazdasági helyzete, eszmei-politikai arculata és gondolkodásmódja a tőketermelés és a megtorlás, meg az ellenforradalmi erőszak kettős funkciójában formálódik.*

Az osztálytagozódás alapján elemezve a jelenséget: mindez a kapitalista újratermelés és az ellenforradalmi rend egységének kivetítődése. Olaszországban éppen ezekben a társadalmi rétegekben eresztett gyökeret a fasiszta párt, Németországban a nemzeti szocialista párt, ma pedig Chilében, Uruguayban, Brazíliában, Bolíviában és másutt a modern fasiszta csoportok.

Az említett fasiszta megnyilvánulási forma csupán különleges esete a monopolkapitalizmusnak, hogy társadalmasítása, valamint rendeltetés és rangsor szerint felossza a kapitalista kisajátítást; mindez a fináncoligarchia uralmában jut kifejezésre, a korporációs tulajdonban, valamint a finánctőke meg a politikai, közigazgatási és katonai megtorló apparátus együttélésében.

A kapitalista osztály átszervezése a menedzser forradalom fetiszizált formájában is kifejeződik. Bernam egyébként ezt a fogalmat a kapitalizmus német fasiszta szerkezetéből vezette le. Így alakul ki osztályok feletti réteggként a technokrácia, s így kezd terjedni a monopolkapitalista társadalom osztály nélkülségéről szóló mítosz.

Ez az általános irányzat akkor válik fasiszta jellegűvé, amikor kialakulnak az egyéb szükséges feltételek is. A technokrácia és a fasizmus összefonódásáról sokat írt a marxista Walter Benjamin is történelemfilozófiai téziseiben. 1940. szeptember 26-án önkézevel vetett véget életének, mert nem akart a Gestapo kezébe kerülni a spanyol—francia határon.

A gazdaság militarizálása, és a monopoltőke új fejlődési irányának eredete

A kapitalista gazdaság militarizálása abból a szükségszerűségből ered, hogy létérdeke a tőke és a tőkés megvédése, valamint hogy az osztálytársadalom rendjének megőrzéséért és megújításáért felduzzasztott katonai és politikai hatalommal erőszakosan lépjen fel a munkás- és felszabadító mozgalmak, illetve a szocializmus ellen.

A gazdaság militarizálása tulajdonképpen az állam segítségével kezdődött, elsősorban katonaságával, de befolyásos támogatói akadtak a kapitalista vezető körökben is, ugyanis a katonai megrendelések révén — hatalmas előnyjogra tettek szert. Más tőkék is hozzájárultak a gazdaság

militarizálásához, mivel éppen a nemzetközi katonai és politikai erőszak segítségével nyílt lehetőségük a terjeszkedésre. A kapitalista termelés és újratermelés militarizálódása tette lehetővé a tőke-termelés modern rendszereinek és technokrata rétegének kifejlődését.

Nélküle nem fejlődött volna új irányba a monopolkapitalizmus. A nagyvállalatok maguknak kaparintották meg az államosított tőkét, s behúzáva a fegyvergyártásba, kezükbe vették ezt a lényeges iparágat. Ezáltal különleges jogokra tettek szert. Ezek a nagyvállalatok a kizsákmányolás és az ellenőrzés első modern rendszerei, s arra kényszerítik a többi tőkét, hogy egyesüljön és újjászerveződjön. A többi tőke ugyanehhez a módszerhez folyamodott az értéktöbblet elosztása körüli tülekedésben ez az értéktöbblet ugyanis zömében militarizált formába ömlik át —, valamint fokozott kivonásáért folyó versengésben, hogy ilymódon pótolhassa a militarista felhalmozásba és fogyasztásba való átömlesztés veszteségeit. Mindez azonban csak egyik jellemzője annak a láncolatnak, amely megmutatja, hogyan hatott a militarizálódás korunk monopolkapitalizmusára.

Galbraith *Új ipari állam* című könyvében kifejtette a technostruktúra koncentrikus körökből álló elméletét, amely a militarizált gazdaság vezető nagyvállalatainak megfelel, mivel a magas fokú tőkekoncentráció által lehetségessé válik a tudományos és műszaki teljesítőképeség összevonása. Két évtizedig éppen ezek a kiadások nyeltek el az értéktöbblet orozslánrészét. Ezekben a korporációkban mutatkozott a legnagyobb lehetőség a viszonylag nagy számú résztvevő szociális egyesülése, alkalmazkodására és azonosulására, a technokratikusan szervezett csoportok vezető szerepe mellett. A vezető csoportok jelentették az összekötő kapcsot a finánc-tőke és az állami militarista tervek, meg az állami támogatásban részesülő tudományos kutatóintézetek és az egyetemek között.

Azok az óriásvállalatok tartoznak ide, amelyek állami megrendeléseket kapnak a fegyverkezési, űrkutatási, nukleáris és más különleges tervek megvalósítására; ezek a tervek a katonai és politikai erő megmutatása és a megtorlás szolgálatában állnak. Ezek a rendelkezések kötik le a kapacitásuk túlnyomó részét, s további fennállásuk és fejlődésük zálogát jelentik.

Az amerikai kormány a hatvanas évek végén és a hetvenes évek derekán több mint harminc milliárd dollárt költött évente a fegyverkezésre, 1969-ben pedig nyolcvan milliárd dollárt.

A katonai megtorló rendszer másik része, a NASA, vagyis az USA Országos Repülésügyi és Űrkutatási Hivatala ugyanezen idő alatt körülbelül harminc millió dollárt költött el évente. Ezt az összeget a NASA-nak termelő szakosított korporációk kapták.

A katonai megtorló rendszer harmadik része az atomerő bizottság. Kétmilliárd dollárt költött évente csak nukleáris kutatásra, melynek túlnyomó részét két elektronikai nagyvállalat végezte. Legfontosabb kutató-

központjait, az Új-Mexikóban és Tennessee államban levő laboratóriumait e két korporáció irányítja.

Végül említsük meg a katonai megtorló rendszernek azt a részét, ahová a hírszerző, felforgató és megtorló tevékenységet folytató szervezetek tartoznak, például a CIA stb. Ezek a szervezetek csak titkos társadalmi kutatásokra kétmilliárd dollárt költöttek évente.

Hogy mit jelent az USA-ban a tőkéseknek a kormány megrendelése, jól látható a repülőgépgyárak példáján. 1961 és 1967 között a Lockheed vállalat csaknem tizenegymilliárd dollárt kapott katonai megrendelés címen, ami forgalmának mintegy 88 százaléka; a Douglas repülőgépgyár nyolc milliárd dollárt, ami forgalmának 75 százalékát jelentette, a Boeing korporáció pedig hét milliárdot, ami bevételének fele volt. Ugyanez jellemző a katonai rendszert kiszolgáló többi nagyvállalatra is. Találón állapítja meg egy amerikai közíró (Barber), hogy: „A telekommunikációs és elektronikai berendezést gyártó vállalat, a vegyipar és a hajógyártás már nem megrendelőt lát a nemzetvédelmi és űrkutatási intézményben, hanem mentőövet, amely biztosítékot ad fennmaradására”.

Az említett nagyvállalatok kiváltságos helyzete nemcsak a hosszú távon biztosított tevékenységben és terjeszkedési lehetőségben jut kifejezésre. Legalább még négy, a tőketermelés szempontjából előnyös momentum tartozik ide. Mindegyik fontos feltétele a monopoltőke fejlődésének. Tehát *a monopolkapitalizmus új fejlődési formájának eredete összefüggésben van a kapitalista termelés és újratermelés militarizálásával.*

A fentieket elemezve megállapíthatjuk, hogy: *A program megvalósításában részt vevő amerikai nagyvállalatok a katonai megtorló rendszer mind a négy szektorának alapjából biztosítják állótőkéjüknek több mint felét, forgótőkéjüknek pedig mintegy 90 százalékát.* Egy hivatalos intézmény jelentése szerint az USA szövetségi állama a névleges tulajdonosa az épületekbe, gépekbe, elektronikus kutatófelszerelésbe befektetett mintegy tizenegy milliárd dollárnak. Az említett felszerelések és egyebek azonban a tárgyalt nagyvállalatok tulajdonában vannak. Kamatmentes és a visszafizetés lejártát meg nem határozó kölcsönök formájában kapták meg. Mindez tehát fontos forrása és formája a nagyvállalati tőkének, s ez jelenti az elsődleges felhalmozást. A nagyvállalati tőke és a katonai megtorló rendszer támogatásával folyó egyre nagyobb ütemű tőkebefektetés, amely kizárólag a nagyvállalati érdeket szolgálja, fontos eleme az új, vegyes, technokratikus tulajdonjogi-irányítási csoportok pénzügyi önállóságának. Ezáltal képessé válnak arra, hogy felszívják és ellenőrzésük alatt tartsák a többi társult tőkét.

A tőkefelhalmozásnak ez a módszere a hetvenes években kiterjed a nagyvállalati tőke más forrásokból való gyarapítására is. Itt elsősorban olyan forrásokra gondolunk, mint a közfogyasztási alapok, az úgynevezett szociális problémák: a lakásügy, a környezetvédelmi területrendezés,

a közlekedési helyzet, az egészségügyi ellátottság, a tájékoztatási rendszerek fejlesztésére létesített közhasznú alapok.

A militarizált tőke második kiváltsága abban mutatkozik meg, *hogy a katonai megtorló rendszernek dolgozó nagyvállalat sokkal nagyobb profitlábát szereznek, s a termelési befektetése sokkal kifizetődőbb, mint más vállalat esetében.* Három év elemzéséből kiderült, hogy a hatvanas évek végén egy katonai berendezéseket szállító fontos amerikai ipari csoportosulás *hetvenöt százalékkal nagyobb* profitlábát ért el, mint a magán-szektorban termelő azonos iparág.

Az értéköbbség rendszeres újrafelosztásának hatására — a katonai megtorló rendszer közvetlen részvevőinek érdekében történik —, a monopol-tőke megkaparintja a rendszer fontos funkcióit, ezáltal egyre vonzóbbá válik más tőkebefektetés előtt is. Mindez lehetővé teszi, hogy a hadiiparba befektetett tőke vezető tulajdonos és irányító csoportjai saját fennhatóságuk alatt egyesítsenek vagy megvásároljanak más tőkét, hogy más vállalatot is bekapcsoljanak saját tevékenységükbe és saját rendszerükhöz idomítva átszervezzék e vállalat kizsákmányolási programját, műszaki állományát és szociális szervezeteit. Ez egyben azt is jelenti, hogy a bekebelezett vállalatokban új vezetés és irányítás honosul meg.

Az átszervezés technokratikus tartalmához nagyban hozzájárul a nagyvállalatok harmadik kiváltsága is. A tudományos kutatásra, a fejlesztési programra, valamint a képzésre fordított beruházás túlnyomó része a katonai megtorló rendszer négy részében kidolgozott tervekhez kapcsolódik. Többnyire állami vagy más közös alapról fedezik, és nyíltan vagy burkoltan a megtorló rendszer céljait kell szolgálniuk. Átaluk történik az értéköbbség nagy részének újrafelosztása.

A tudományos kutatásba, a fejlesztési programba és a képzésbe történő látszólag nyilvános beruházásba a katonai megtorló rendszerrel kollaboráló nagyvállalat beleszól és ellenőrzi. Az eredmény, a tudományos felfedezés és ipari alkalmazhatósága, a rendszerelemzés, a fejlesztési program, a gazdasági kutatás alapján kidolgozott modell, a kutatóintézeti felszerelés, a számítógéprendszer elvileg azokhoz a nagyvállalatokhoz tartozik, amelyek a katonai megtorló rendszernek alárendelve ellenőrzik a beruházást. Ily módon a monopol-tőke térítés nélkül használja fel a beruházás által kialakult tudományos, tájékoztatási, káderügyi és szervezési lehetőségeket; a különleges megrendeléseknek, ugyanakkor az egész termelés követelményének eleget téve. Függetlenül attól, hogy milyen formában, közvetve vagy közvetlenül, történik e lehetőségek kihasználása, a belőlük származó előnyök összetevői a nagyvállalati tőkének, és fontos feltétele e nagyvállalatok bővített újratemelésének.

A fenti kedvezmények hatására a nagyvállalatok újabb előnyöket élveznek az általában vett tőkés újratemelésben; hatalmas profithoz jutnak a nagyvállalati tőke struktúrájából eredő előnyösség révén, ezenkívül olyan műszaki haladást érnek el, amely tulajdonképpen az extra-

profit egyik formája, és a termelés tudományos-műszaki része monopólista ellenőrzésének felel meg. Mindez vonzza a többi tőkét. A biztosított terjeszkedési távlat, valamint a modern technológia monopóliuma aránytalanul megnöveli az említett nagyvállalatok piacra dobott részvényeinek tőzsdei értékét, így vásárolhatják meg azokat az üzemeket, amelyekre csak szükségük van.

Az Egyesült Államokban évente több mint huszonötmilliárd dollárt költenek tudományos és fejlesztési kutatásra. A legutóbbi tizenöt évben ezek a kiadások négyszáz százalékkal növekedtek, a két világháború közti időhöz viszonyítva pedig még többel. Jelenleg a katonai megtorló rendszer négy szektorának finanszírozásában az állami alapok hatvan-hetven százalékban vesznek részt, ezzel szemben az állami intézmények a tudományos és fejlesztési kutatást mindössze tizenöt százalékban irányítják. A monopoltőke csak harminchárom százalékban vesz részt az említett kutatások finanszírozásában, viszont hetven százalékban irányítja — a nagyvállalatok által — ezeket a munkálatokat. Közvetve befolyása alá kerül az egyetemen folyó kutatómunka is, amely a ráfordított kiadásnak mintegy tíz százalékát emészt fel, főként állami alapokból. Mindebből tehát látszik, hogy a nagyvállalat az állami költségvetésből fedezi tudományos kutatásai kiadásainak több mint felét. Ezenkívül a 359 000 amerikai kutatómérnök közül 165 000 olyan személy neve is az állami fizetési listán van, aki a nagyvállalati laboratóriumban főként katonai, űrkutatási, nukleáris, hírszerző és felforgató terveken dolgozik. Ha figyelembe vesszük azt a kutatóintézetet is, amely látszólag nem tartozik a nagyvállalathoz, de ellenőrzése alatt áll, akkor kimutatható, hogy az 570 000 amerikai kutató és mérnök közül 469 000, vagyis nyolcvankét százalékuk állami fizetést kap, és túlnyomórészt a katonai megtorló rendszer céljainak megvalósításáért dolgozik.

Ezeknek a tényeknek az összefüggése még világosabbá válik, ha alaposabban megvizsgáljuk az említett pénzeszközök elosztását, a szakembergárdát és a végzett kutatómunkát a monopoltőke termeléséhez viszonyítva.

A katonai megtorló rendszer különösképpen két iparág fejlesztésében érdekelt: a repülőgép- és rakétagyártásban, valamint az elektronikai-kibernetikai iparban. Itt folyik az amerikai kutatómunka több mint háromötöde, ezek a kutatások emésztik fel a kutatásra szánt állami pénzeszközök oroszlánrészét. Néhány nagyobb ipari csoportosulás tartja kezében a műszaki fejlesztés és a tudományos-technológiai kutatás irányítását. A repülőgép- és rakétagyártás emészt fel az amerikai kutatásra szánt összeg harmincöt százalékát, maguk a gyártó vállalatok azonban mindössze három százalékkal járulnak hozzá a kutatási költségekhez. Az elektronikai és tömegtájékoztató kutatások költségéhez az állam huszonöt százalékkal járul hozzá a kutatási alapból, a gyártó vállalatok hozzájárulása viszont legfeljebb tíz százalék.

Ugyanezen az úton halad Franciaország is; az USA mintájára ebben az országban is közös alapról finanszírozzák a katonai célok és a monopoltőke szolgálatában álló tudományfejlesztést és kutatást. A katonai kutatásokat koordináló igazgatóság több pénzzel rendelkezik és nagyobb összegeket juttat ilyen célú tudományos kutatásokra, mint a tudományos kutatás nemzeti bizottsága, amelynek a tudományos és fejlesztési kutatás legfontosabb pénzelőjének kéne lennie. A vezető ipari szervezetek kapják a legnagyobb összeget. Franciaországban az állam fedezi az ipari kutatások kétharmadát. A francia tudományügyi minisztérium átalakult iparfejlesztési minisztériummá. A katonai kutatásokat koordináló igazgatóság mellett egész hálózat alakult ki az országban, amely kapcsolatot tart fenn a közös alap, a tudomány és a nagyvállalatok között. Az állami támogatás és kölcsön szerkezetének elemzése alapján látszik, hogy a repülőgépipari, elektronikai és nukleáris kutatásokkal foglalkozó magánvállalatok kapják Angliában a pénz kilencvenegy, Franciaországban pedig nyolcvanöt százalékát.

Ezek az előnyök ellenhatást váltanak ki a militarizált monopoltőke terjesztési képességéből. Ennek alapján mutatható meg az a vonal, amely végérvényesen elválasztja a monopoltőke mai formáját e termelési mód régebbi formájától. A katonai megtorló rendszer megrendeléseire és a névlegesen közös alap pénzeszközeinek kiaknázására csak azok a nagyvállalatok számíthatnak, amelyek a tudományos-technikai kutatások alkalmazásával szervezik meg saját kizsákmányoló-termelési rendszerüket; amelyek bevezetik a hatalmi-irányítási technológiát és egész tevékenységüket ezeknek a követelményeknek vetik alá. Előírják az osztályérdekek új szempontú szintézisét és együttélését, valamint a formális tőketulajdonosok és a technokratikus irányítás helyzetének és funkciójának viszonyát.

Fontos jellemzőként kell számon tartanunk, hogy az osztálytársadalom általános funkciójának gyakorlásában részes nagyvállalatok számára lehetővé válik, funkciójuk gyakorlásában pedig elengedhetetlen a tudományos élet, az egyetemek, az egész oktatási rendszer, a termelés, a tudományos és más tájékoztatási anyag, az ország értelmisége meg a társadalom rétegeinek ellenőrzése; ezáltal teljes mértékben részesei és előretolt állásai a tőketermelés hatalmas, militarizált rendszereinek.

S így érkezünk el a militarizált gazdaság negyedik kiváltságához. Ha a militarizált nagyvállalat állandóan számíthat az állami megrendelésekre, ha megalapozza az elsődleges és későbbi nagyvállalati tőkefelhalmozás új formáit, a többi tőke fölötti ellenőrzést, és kezében tartja a tudományos kutatás és az iparfejlesztés irányítását, valamint a nagy rendszerek technokratikus szerveztségéből adódó más előnyökre is számíthat, *a katonai megtorló rendszerrel kollaboráló óriásvállalat fokozatosan átveszi a rendszer önálló funkcióit is, s közvetlen hordozója lesz az osztálytársadalom általános funkcióinak.*

A nagy megrendeléseknek eleget tevő, profitra menő nagyvállalat így alakul át kapitalista monopóliummá, amely kidolgozza és végrehajtja a haditechnikai, stratégiai, hírszerző, katonai, politikai és gazdasági megtorló terveket, vállalkozásokat, természetesen az ellenforradalmat. A megtorló rendszer más irányító központjaival együttműködve részt vesz a rendszert meg fejlődését és hatékonyságát érintő fontos döntésben, s ez a tevékenysége kiterjed az osztálytársadalom minden területére.

Az, hogy a militarizált nagyvállalat egyenrangú az osztálytársadalom legfontosabb funkcióit birtokló, uralmon levő politikai és katonai csoportokkal, nemcsak a kapitalista tulajdon és a politikai rendszer viszonyán alapul. Fontos tényezője ennek a viszonyoknak a hatalmi monopólium és az anyagi, tudományos, technikai, szervezési meg szakemberelőnyök fölötti ellenőrzésből származó egyéb faktorok is, amelyek nélkülözhetetlenek az osztálytársadalom rendeltetésében. *Ez tehát a megtorló rendszer modern mechanizmusának monopóliuma.*

Általa a militarizált kapitalista vállalat egész sor előnyt élvez a töke-termelésben. Az előnyök összefonódnak a sajátos monopóliummal. Mindkettő a politikai rendszer megtorló szerveinek különleges támogatását élvezi, a rendszer torzszülötte azonban, a militarizált gazdaság hamarosan önálló politikai tényező lesz, amely kezében tartja az uralom és erőszak kulcspozícióit, s érvényre akarja juttatni sajátos kapitalista érdekeit is.

Egy nem marxista szemléletmódú amerikai szerző így ír erről: „Hosszú távon és gondos elemzéssel vizsgálva nem lehet elkülöníteni a kormányt mint megrendelőt, és a hadseregnek szállítói minőségben termelő vállalatot. Együttműködésük olyan közeli, hogy szétfeszíti az állami és magánszektor közti együttműködés hagyományos kereteit. Barber közgazdász véleménye a következő: „Való igaz, hogy a nemzetvédelemben, az űrkutatásban és a nukleáris terv realizálásában érdekelt magánvállalat nem úgy viselkedik, mint a kormány adta feladatok egyszerű végrehajtója. Olyan helyzet alakul ki végül is, hogy a vállalatnak kell elejétől végig megoldani a feladatot.”

Hogy biztosítsa fölényét a rakétafegyverkezésben, az amerikai légi haderő megbízott két óriásvállalatot az egész katonai rendszer megtervezésével és kiépítésével, beleszámítva a rakétafegyvereken alapuló stratégia kidolgozását is; valamint azzal, hogy maga jelölje ki és ellenőrizze mindazokat az ipari csoportokat és tudományos intézményeket, amelyek részt vesznek a terv realizálásában. E két óriásvállalat közül az egyik a katonai vezetés és szolgálat mellőzésével ténylegesen átvette a katonai rendszer e részének irányítását olyan válságos időben, amikor a politikai és katonai helyzet meg az erőegyensúly a rakétafegyver függvénye volt.

Jól ismert a katonai megtorló rendszer és a kiváltságokat élvező monopoltoke szimbiózisának visszahatása mindkét fél vezető csoportjainak szövetsége, valamint a militarizált gazdaságért kialakított pénzügyi és

gazdaságpolitika közös irányításában. Ugyanez a hatás érvényesül az általános katonai meg politikai stratégiában és korunk kapitalista országainak politikájában.

Különösen érdekel bennünket a technokratikusan szervezett monopol-tőke funkciójának és hatalmának önállósodása a katonai rendszerben, az elnyomásban és az erőszak alkalmazásában. Főleg századunk hetvenes éveiben ez az általános képlete annak a szerepnek, amelyet a tőketermelés nagy rendszerei játszanak az osztálytársadalom bel- és külpolitikájában. Ide tartoznak többek között e társadalmi rend funkciói a tudományban és az oktatásban, a lakásépítésben, a városfejlesztésben, a környezetvédelmi területrendezésben, az egészségügyi ellátásban, a közforgalomban, a közigazgatásban, a bíróságok stb. A militarizált óriásvállalat, később pedig a többi rendszerbe tömörülő nagyvállalat is felhasználja e szerepjátszási képlet elemeit: az összetett kérdések megoldásának stratégiáját és a rendszerelemzést, a tudományos, a modern technológia, a szervezési és szakemberállomány monopolista ellenőrzését, a közös alap pénzeszközeinek átömlesztését a nagyvállalati tőkébe, a vezető politikai csoportokkal és a közhivatalokkal kialakított társviszonyban önállósodó hatalmat, valamint sajátos technokratikus szervezetét és ideológiáját. Látható, hogy itt is ugyanarról a modelltől van szó, amely kezdetben a militarizált gazdaságban alakult ki az osztálytársadalom egyes funkcióinak meghódítása érdekében. Mindezt pedig azzal a szándékkal, hogy a civilizáció fejlődését alárendeljék a kapitalista ésszerűségnek, hogy ellenőrzésével megszüntessék a kapitalista társadalmi újratermelés válságait, s egyben új előnyökhöz jussanak a tőketermelésben.

A militarizált termelés átalakult a kapitalista racionalitás új tudományos-rendszerbeli és technokratikus laboratóriumává. Belőle merítették a nagy tőketermelő rendszerek a meghatározott határfeltételekkel maximalizálható teljesítmény technikáját, szervezését és ideológiáját, rendszerelemzését és a bonyolult kérdések megoldásának módját. De ugyancsak innen örökölték a kutatás és tervezés módszereinek tudományosságát; a számítástechnika bevetését az irányítási rendszerbe; a rész céloknak alávetett tudományos folyamatokat; az e célok megvalósításán fáradozók irányításával kialakuló totális tudományos kutatóintézeti hierarchiát; az elvi felelősséggel nem tartozás; a nagy rendszerekben tevékenykedő kutatók és műszaki személyzet megfontoltan politikai semlegességét; a nagy rendszerek alkalmazottainak aktivizálását az irányítás komplex kérdéseinek megoldását célzó kutatás látványos műszaki eredményei folytán, függetlenül az elért eredmények antihumánus és megtorló következményeire; s végül a lélektan, a szociológia és más humán tudományok felhasználását a kizsákmányolás és elnyomás rendszerében; ettől a laboratóriumtól tanulták meg a nagyvállalatok az informatika, logisztika, a nyelv és a gondolkodásmód átformálását a modern kapitalista kizsákmányolás képére.

Az első atombomba megtervezése és megszerkesztése jelenti az elnyomó gépezet tudományos alapokra való helyezését. Ekkor kezdődött tehát az ipar és a tudomány militarizálása, hogy a szerzett ismeretek és tapasztalatok kellő alapja legyenek az értéktöbblet termelésében és az általános kapitalista társadalmi ellenőrzésben megnyilvánuló munkakényszer tudományossá és technikaivá válásának.

A Rand nevű amerikai magánvállalat volt azoknak a laboratóriumoknak a prototípusa, amelyek a rendszerbeli sémák és az elemzéseken alapuló műszaki eljárások kidolgozásával foglalkoztak. Az amerikai katonai elnyomó rendszer ezzel a feladattal, a hidegháború kezdetén bízta meg a vállalatot. Eredményeit ma alkalmazza a modern kapitalista termelés. A Rand vállalat volt az a vezető amerikai cég, amely katonai, stratégiai kutatásokkal foglalkozott. Később a gerillaellenes háborúk és a felforgató tevékenység tanulmányozásának központja lett. Ez a kapitalista vállalat, amely egyben független tudományos kutatóintézet és egyetemi intézmény Santa Monicá-ban, ma már példaképe a politikai és katonai ügyekben megnyilatkozó tudományos racionalitásnak, s megalakulásától kezdve szorosan együttműködik a hadsereggel és egész sor militarizált nagyvállalattal. A Randban dolgozták ki a háborús összecsapás rendszerének elméleti alapjait, a katonai funkciók és hadivállalkozások gazdasági és politikai elemzését, valamint a támadó és védekező stratégia változatainak rendszerbeli megoldásait.

Az atomháború stratégiájának rendszerbeli elemzésében a Rand külön foglalkozott a hasznos eredmény maximalizálásának különböző lehetőségeivel; hasznos eredménnyen ez az elemzés a halottak számát, a nukleáris támadást elszenvedő lakosság erkölcsi magatartására való hatást és egyebeket ért; valamint a költségek minimalizálását, amelyen a légihaderő, az emberanyag és pénzbeli veszteség értendő. Ez az elemzés később alapja lett a kapitalista óriásvállalatok által tervezett terjeszkedés módszereinek; főként az eredmény és a kiadások gazdaságossága szempontjából. Tudományos módszertanát és technikáját a vietnami háborúban alkalmazták a legsikeresebben. Ezt a háborút tekintjük a tudományosan kidolgozott, technikailag tökéletesen végrehajtott tömegmészárlás iskolapéldájának. Ez a modell magában foglalja a militarizált szolgálatokkal és iparral együttműködő tudományos és egyetemi intézmények eredményeit is. Sokezer kilométerrel távolabb a műszakilag tökéletesített emberi vágóhídtól, ezekben az intézményekben végezték a tömeggyilkosság eredményességének tudományos kutatását. A fentiekben kifejeződő logika és ideológia a kapitalista kizsákmányolás modern, nagy rendszereiben alkalmazott irányítási és hatalmi módszer klasszikus példája.

A közzétett dokumentumok azt bizonyítják, hogy a katonai parancsnokságokat a tudománnyal és egyetemekkel összekapcsoló nem hivatalos legfelsőbb szerv külön egysége az USA védelmi elemzéseket végző intézetének. Negyvenhárom tagja van, közülük harmincan vezető fizikusok.

Az intézetet 1958-ban alapították. Kezdetben magánvállalkozás volt, de hamarosan kiemelkedett a hasonló intézmények közül, hatásköre bővült, s a hadsereg legfontosabb tanácsadó szerve lett. Összehangolja a természet- és társadalomtudomány meg a technika eredményeinek a katonai rendszerben való felhasználását. Bevonja a legtekintélyesebb tudósokat a nemzetközi katonai elnyomás és az aknamunka stratégiájának kidolgozásába, vagyis összekapcsolja a politikai és katonai irányító központokat az egyetemekkel és kutatóintézetekkel. Ez az intézet tulajdonképpen egyfajta parancsnoksága „az amerikai fegyveres erők negyedik fegyvernemének”, ahogy az egyik amerikai szakember nevezte az amerikai egyetemeket.

A Pentagon titkos irattárából közzétett dokumentumokból többek között az is látszik, hogy ez a tudományos intézet lényeges szerepet játszott a vietnami háború stratégiájának kidolgozásában, a thaiföldi lázadás és ellenállás katonai, politikai, gazdasági és ideológiai szétzúzásának elemzésében és tervezésében, valamint más akciókban, amelyek rendkívül fontosak az imperializmus stratégiája szempontjából. Különösen figyelemre méltó a fenti elemzések és tervek antropológiai és szociológiai vonatkozása.

Az intézet tagjai a hagyományos hírszerzés módszereit elégtelennek tartva a thaiföldi lázadás elfojtására elsősorban olyan tudományos megfigyeléseket végeztek, amelyek felfedték a thaiföldi társadalom jellegzetességeit. Ezek az adatok nagyon fontosak a megtorlás szempontjából. Az intézet egyik tervezetében a következők olvashatók: „Úgy látszik, hogy a thaiföldi amerikai szolgálat alkalmazottai nem értették meg a tudományos információk fontosságát. Figyelmüket az ország kommunistáinak leleplezésére és megsemmisítésére összpontosították. Az is fontos, ám úgy hisszük, hogy nagyobb figyelmet kell szentelni az általunk említett kérdésekkel kapcsolatos információk összegyűjtésének. Ide tartoznak a lázadóknak nyújtott támogatás szociológiai és társadalomlélektani mutatói, amelyek támpontot nyújtanak a jelenség elemzéséhez. Csak ennek birtokában lehetséges a jövőben megakadályozni a thaiföldi kommunisták táborának növekedését, vezetni eredményes lélektani háborút, megtervezni és végrehajtani a falvakban a kommunista ellenes intézkedéseket, valamint előrelátni a lázadás kibontakozásának irányait.”

Az első atombomba előállításában részt vevő tudósok tisztában voltak bevetésének következményeivel. Felelősségük tudatában néhányan memorandumot intéztek az USA elnökéhez, s azt követelték, hogy a bombát ne dobják le lakott területre. Levelüket az illetékesek el sem olvasták. A hirosimai tragédia után Silard tervet nyújtott be a nukleáris kataklizma elkerülésére, majd a delfinek tanulmányozásának szentelte életét. Fermi áttért a kozmikus sugárzás tanulmányozására, Einstein pedig figyelmeztette az emberiséget a veszélyre, s kijelentette, hogy ha újra születne,

más foglalkozást választana. Oppenheimer nem volt hajlandó részt venni a hidrogénbomba megszerkesztésében.

A nem békés célú, modern tudományos kutatás kezdetén a tudósok ellenállást tanúsítottak, bár tiltakozásuk erőtlen volt. A technokratikus gazdasági viszonyok, a hadsereg, a tudomány, a vállalatok és később az oktatás is olyan mértékben technokratizálódott, hogy a társadalmi szervezetek, normák és értékek megváltozása, valamint az egész technokrata ideológia fokozatosan legyőzte a lelkiismereti ellenállást.

Az ellenállás még egyszer megismétlődött, amikor Franciaországban állítottak elő atombombát. A francia atomerőbizottság katonai alosztálya jó fizikusokat keresett, azonban a fiatal tudósok nem akartak részt venni ezekben a piszkos ügyekben. A biológusok java része is megtagadta a részvételt a vegyi és bakteriológiai fegyverek előállításában. Egy francia szakember, Julien Brunn ezzel kapcsolatban megállapítja: „A tudósoknak nem lesz lelkiismereti kételyük, ha a kutatások nem lesznek kapcsolatban a fegyverkezéssel. A hajtóanyagok, integrált áramkörök vagy a tengervíz sómentesítésével kapcsolatban végzett kutatások nem dűlják fel a lelkiismeretet, már csak azért sem, mert nagyon jók a kutatási- és munkafeltételek a militarizált intézetekben. A kutatókat csak a tudományos eredmények érdeklik, a gyártulajdonosokat pedig a jövedelmezőség — ezt követelik meg. Ilyen körülmények között a tudományos világ nem viselkedik igazi ellenzék módjára a tudomány militarista kisajátításával szemben.”

A monopolizáció új fejlődési irányának mind a négy sarkalatos pontján a militarizált rendszer volt a példakép és az élenjáró a kapitalizmus modern átalakulásában. A militarizált gazdaság felelőtlen vezetőinek és ideológusainak személytelen irányítása alatt álló destruktív és embertelen tőketermelő rendszerek a modern kapitalizmus lényege.

A kapitalista termelés modern fejlődési irányának militarizmusát taglaló elemzésünket egy százhetven évvel ezelőtti idézettel zárjuk. Marx szavai egy Engelshez intézett, 1857. szeptember 23-án kelt leveléből valók: „A katonaság fejlődésében meglepően tömör összefoglalása található meg a burzsoá társadalom összes történelmi formájának.”